

УДК 811.161.3'373.23

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫ АСПЕКТ УЖЫВАННЯ ПАЭТОНИМА

Ключавыя словы: паэтонімологія, уласнае імя, паэтонім, антрапонім, прэцэдэнтнае імя, рэпрэзентатыўная функцыя, поліфункцыянальнасць.

У артыкуле разглядаюцца асноўныя падыходы да вызначэння функцый уласных імёнаў у мастацкім тэксце і творах фальклору, праводзіцца параўнальны аналіз ужывання антрапаэтонімаў і прэцэдэнтных антрапонімаў.

Н.В. Yudziankova
Mozyr State Pedagogical University named after I.P. Shamyakin

FUNCTIONAL ASPECT OF POETHONYM USAGE

Key words: poethonymology, proper name, poethonym, anthroponym, precedential name, representative function, polyfunctioning.

The article deals with the main approaches to the definition of proper name function in the belles-lettres and folklore works, the comparative analysis of usage of anthropoethonyms and precedential anthroponyms is carried out.

Прадметам паэтонімологіі як асобнага напрамку анамастычнай навукі з'яўляецца паэтонім – спецыфічная трансфармацыя ўласнага імені, што функцыянуе ў мастацкім творы і, акрамя намінатыўнай, выконвае характарыстычную, стылістычную і іншыя функцыі [3, 121]. В.М. Калінкін, гаворачы пра антыномію онім – паэтонім, вылучае наступныя адрозненні гэтых паняццяў: 1) паэтонімамі, як правіла, абазначаюцца не рэальныя, а існуючыя ў творчым мысленні аўтара і (праз тэкст твора) ва ўспрымальнай свядомасці чытачоў ідэальныя вобразы выдуманых ці рэальных аб'ектаў, названых уласным іменем; 2) уласныя імёны адрозніваюцца прыныповавай дынамічнасцю зместу, няўстойлівасцю адносна прыналежнасці да анамастычнай ці апелятыўнай лексікі; 3) гегемонія эстэтычнай функцыі паэтоніма і дамінаванне ў семантычнай сферы “паэтычных” канатацый [5, 97].

Галоўная задача паэтонімаў – працаваць на мастацкі тэкст, на яго разуменне чытачом, адэкватную інтэрпрэтацыю, у тым ліку і на падтэкст. І калі рэальна існуючыя антрапонімы – гэта так званыя сацыяльныя знакі, асноўнай функцыяй якіх з'яўляецца ідэнтыфікуючая, то ў паэтыцы оніма на першы план вылучаецца стылістычная функцыя. Ужыванне анамастычных адзінак у мастацкім тэксце поўнасцю суадносіцца з аўтарскай задумай і мастацкай канцэпцыяй твора, адлюстроўвае пэўную гістарычную эпоху і літаратурны напрамак. Адно і тое ж імя можа быць падпарадкавана розным мэтам.

Так, уласнае імя ў вуснапаэтычных тэкстах часцей за ўсё выконвае рэпрэзентатыўную функцыю і ўжываецца замест азначальных займеннікаў усякі, кожны: *Што будзе, тое будзе, а Саўка (Грышка) на куце не будзе; Я яму пра Фаму (Кузьму, Хомку), а ён мне пра Ярому (Яромку); Па Сеньку (Хомку, Юрку) і шапка.* Як адзначае Н.П. Лобань, некаторыя імёны ў прыказках, прымаўках і фразеалагізмах паўстаюць з азначным, характарыстычным падтэкстам і нават набываюць абагульнена-сімвалічнае значэнне: *аднаго Юрку запусцілі, а ўся хата заюрылася; набрацца як Марцін за рубля; Антось да Тадора – што лапаць ды абора; якая Агатка, такая ў яе і хатка; гэты Яўхім і з вады вылезе сухім* [7, 38].

Г.І. Басава выявіла, што ўласныя імёны ў парэміялагічных адзінках могуць дапаўняць чалавека як пэўную асобу і, становячыся значымымі, валодаць пэўнымі этнапсіхалагічнымі характарыстыкамі: *Хадот і Халімон уяўляюцца беднымі сялянамі: Багаты Хадот: сабака ды*

кот; *І Халімон танцуе, калі яму шанцуе; Сава, Апанас, Марцін* – з пэўнымі недахопамі: *Які Сава, такая і слава; Пайшоў Апанас на квас, дык ні Апанаса, ні кваса*; для *Сымона і Барыса* характэрны ўпартасць і незгаворлівасць: *Каму што, а Сымону селядца; Каму што, а Барысу ладкі*; кемлівыя, практычныя *Зміцер, Саўка: Хіцёр Зміцёр, але ж і Саўка не дурны* [1, 40]. Такім чынам, з’яўляючыся першапачаткова чыста намінацыйнай адзінкай і ідэнтыфікуючы пэўную асобу, уласнае імя ў прыказках і прымаўках набывае абагульнены сэнс, які замацоўваецца за іменем і становіцца яго значэннем.

Г.В. Параскевіч, разгледзеўшы ўжыванне антрапонімаў у прыказках (у 6000 прааналізаваных парэміях даследчыца выявіла 296 асабовых імёнаў), апісала асноўныя стылістычныя функцыі ўласных імёнаў у іх (ацэначна-сімвалічную, якая звязана з дэанімізацыяй, і аб’ектыўна-інфармацыйную) і прыйшла да высновы, што ў прыказках уласныя імёны губляюць прамое намінацыйнае значэнне, захоўваючы толькі знешнюю форму, і, па сутнасці, ператвараюцца ў патэнцыяльныя словы [8, 71].

Даволі поўна даследаваны функцыянальны аспект паэтоніма, што звязана з апісаннем уласных імёнаў у мове твораў пісьменніка і вывучэннем дынамікі семантычных змен у гэтых адзінках у працэсе іх ужывання ў мастацкім тэксце. Так, В.М. Калінкін сцвярджае, што паэтонім як многафункцыянальная адзінка паэтычнага маўлення праз кожнае канкрэтнае ўжыванне актуалізуе толькі частку функцый з ліку патэнцыяльна ўласцівых яму ці рэалізаваных у мастацкім тэксце” [4, 86]. А.В. Супяранскай вылучана каля 30 функцый уласных імёнаў у маўленні, асноўнымі сярод якіх з’яўляюцца: 1) камунікатыўная (паведамленне, рэпрэзентацыя), калі імя, вядомае суразмоўцам, выступае асновай паведамлення; 2) апелятыўная (заклік, уздзеянне); 3) экспрэсіўная (выяўленчая), уласцівая шырокавядомым імёнам, якія знаходзяцца на шляху да агульных; 4) дэіктычная (указальная) і іншыя. Даследчыца звярнула ўвагу і на асаблівасці сінтаксічнага ўзроўню ўласнага імені, адзначыўшы, што ўсім онімам уласціва сінтаксічная валентнасць назоўніка і таму ва ўласных імёнах максімальна прадстаўлены функцыі дзейніка і дапаўнення. Акалічнасць месца – спецыфічная функцыя тапонімаў [9, 268–269].

В.І. Супрун адзначае, што ўласнае імя ў мастацкім тэксце выконвае наступныя функцыі: 1) тэкставай вяхі – абазначае галоўнага (-ых) персанажа (-аў); 2) анамастычнага фону; 3) апазнавальнага знака факультатыўнага характару [10, 50]. Амаль такія ж функцыі паэтоніма вылучае і Г.М. Дзеравяга: 1) прагназуючая (функцыя загалоўка); 2) тэкставай вяхі; 3) анамастычнага фону [2, 178]. Функцыя тэкставай вяхі лічыцца галоўнай і сістэмаўтвараючай, паколькі вяха заўсёды вылучае самае каштоўнае ў сэнсавых адносінах імя, самае складана арганізаванае, а таму неабходнае для арганізацыі ўнутранай і знешняй формы мастацкага твора. Да фонавых паэтонімаў традыцыйна адносяць тапонімы і хранонімы, аднак у такой функцыі часта ўжываюцца і прэцэдэнтныя антрапонімы.

Даследчыкамі паэтонімологіі падкрэсліваецца, што прыярытэтнай функцыяй уласнага імені ў мастацкім тэксце з’яўляецца стылістычная. Ю.А. Карпенка вылучыў дзве разнавіднасці гэтай функцыі: інфармацыйна-стылістычную і эмацыянальна-стылістычную. Выразнікам першай выступае “ўнутраная форма (этымалагічнае значэнне) уласнага імені, яго праекцыя на існуючыя ў мове анамастычныя мадэлі і варыятыўнасць наймення” [6, 37]. Другая разнавіднасць стылістычнай функцыі паэтоніма вызначаецца Ю.А. Карпенкам як эмацыянальна-стылістычная, паколькі яна выклікае ў чытача пэўныя пачуцці, фарміруе яго адносіны да таго, што адлюстроўваецца. Галоўным сродкам выражэння гэтай функцыі ў мастацкім тэксце з’яўляецца фанетычная форма ўласнага імені. Аднак у працэсе рэалізацыі стылістычнай функцыі мастацкай анамастыкі на першы план выходзіць то інфармацыйны, то эмацыянальны бок і выкарыстоўваюцца самыя разнастайныя аспекты ўласных імёнаў, а не толькі “гаваркая” аснова ці гукавая абалонка.

Паводле В.І. Фаняковай, уласнае імя і антрапонім – універсальныя, функцыянальна-семантычныя катэгорыі назоўнікаў, асаблівы тып моўных знакаў, прызначаны для вылучэння і ідэнтыфікацыі адзінкавых аб’ектаў (істот і неістот), якія вызначаюць адзінкавыя паняцці і агульныя ўяўленні пра гэты аб’ект у мове, маўленні і культуры народа [11, 21]. У адрозненне ад

паўсядзённай маўленчай камунікацыі, дзе гэтыя адзінкі ў асноўным выконваюць ідэнтыфікуючую функцыю, іншую асаблівасць уяўляюць яны ў творах мастацкай літаратуры, дзе антрапонімы здольны сумяшчаць намінацыйную функцыю з эстэтычнай, выяўленчай, характарыстычнай, сацыяльнай, гістарычнай і інш. і адыгрываць вядучую ролю ў стварэнні “семантычнай кампазіцыі” тэксту разам з іншымі стылістычнымі сродкамі.

Прэцэдэнтныя імёны характарызуюцца поліфункцыянальнасцю. Гэтыя адзінкі акрамя асноўных функцый, выконваюць кумуляцыйную, ідэйна-эстэтычную і некаторыя іншыя: першая з іх знаходзіць сваё выражэнне ў адметным для ўсіх уласных імёнаў нацыянальна-культуралагічным кампаненце, другая – у яго ідэйна-эстэтычным аспекце, што дазваляе пісьменніку праз агульнавядомыя, канатацыйна насычаныя онімы, ужытыя ў кантэксце мастацкага твора, выражаць свой светапогляд і ацэнку адлюстраванага ў творы, перадаваць думкі і пачуцці персанажаў (Я.М. Верашчагін, В.Р. Кастамараў). Выкарыстанне прэцэдэнтных адзінак у спалучэнні з іншымі лексічнымі сродкамі, што характарызуюць самыя розныя паняцці і катэгорыі этнакультурнага зместу, дазваляе аўтару стварыць мастацкі тэкст, насычаны багатай інфармацыяй, якая спрыяе ўздзеянню на чытача і данясенню да яго задуманай пісьменнікам ідэі.

Такім чынам, адметная роля ўласнага імені ў мастацкім творы вызначаецца яго паэтычнай функцыяй, якая рэалізуецца як тэкстаўтваральны фактар. Аксіяматычным з’яўляецца сцверджанне лінгвістаў пра тое, што, функцыянуючы ў тэксце, паэтонім непарыўна семантычна ўзбагачаецца і “насычаецца” інфармацыяй пра аб’ект намінацыі. Гэта інфармацыя можа быць прадстаўлена экспліцытна (у самім тэксце) ці імпліцытна (у падтэксце). Аднак прэцэдэнтныя антрапонімы ўжываюцца ў тэксце як “гатоўныя” ўласныя імёны з пэўным наборам устойлівых асацыяцый і аналогій.

Літаратура

1. Басава, Г. “Ні сюды Мікіта, ні туды Мікіта”: уласнае імя як носьбіт нацыянальна-культурнага кампанента значэння слова / Г. Басава // Род. слова. – 2001. – № 10. – С. 40–41.
2. Деревяго, А. Н. Имя собственное в художественном тексте : учеб.-метод. пособие / А. Н. Деревяго. – Витебск : Витеб. гос. ун-т, 2008. – 195 с.
3. Калинин, В. Прологомены к истории поэтонимологии / В. Калинин // Наук. вісн. Чернівец. ун-ту. Сер. Слов’ян. філологія. – 2007. – Вип. 356–359. – С. 117–121.
4. Калинин, В. М. От литературной ономастики к поэтонимологии / В. М. Калинин // Лоуос óνομαστικῆ. – 2006. – №1. – С. 81–87.
5. Калинин, В. М. Поэтонимология: из заметок о метаязыке науки / В. М. Калинин // Лоуос óνομαστικῆ. – 2008. – № 2. – С. 96–101.
6. Карпенко, Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филол. науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
7. Лобань, Н. “Лёсу кірунак, долі выснова” : уласнае імя ў мастацкім тэксце / Н. Лобань // Род. слова. – 2001. – № 12. – С. 38–41.
8. Параскевіч, Г. В. Назоўнік у беларускіх прыказках / Г. В. Параскевіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1984. – 107 с.
9. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская ; Акад. наук СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
10. Супрун, В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / В. И. Супрун ; Волгогр. гос. ун-т. – Волгоград, 2000. – 76 с.
11. Фоянкова, О. И. Имя собственное в художественном тексте : учеб. Пособие / О. И. Фоянкова. – Л. : Ленингр. гос. ун-т, 1990. – 104 с.